

УДК 351.74

Грицкевич Сергій Геннадійович,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОБЛЕМИ СПОЖИВАННЯ ЯК ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРИМУСУ

У статті досліджується юридичний зміст проблеми споживання як форми цивільного примусу. Встановлюється перелік дій та подій, які виникають в процесі життєдіяльності фізичної особи, що пов'язані з ризиком для її життя та здоров'я.

Ключові слова: глобалізація навколишнього правового середовища, проблема споживання як форма цивільного примусу.

Постановка проблеми. Аналіз краху СРСР показав, з якою легкістю руйнується суспільство споживання, яке втратило справжню віру в високі цілі, коли значну частину населення спокушали не ідеали свободи, права людини, а високі споживчі стандарти Заходу, жадоба збагачення. Які цінності призведуть в майбутньому до краху примарного в своїй знаковості західного суспільства? Сьогодні навряд чи можна говорити про існування в Україні суспільства споживання, адже основна маса населення зведена до біологічного рівня споживання. Чи можна сподіватися, що це справить протверезний вплив на державу і люди знайдуть реальний сенс існування і реальні цілі взамін зручно існуванню? Наскільки можливим і доцільним є правове регулювання категорії споживання?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці проблеми споживання з позиції національного права досліджували у галузі юриспруденції, соціології, політології, медицини тощо, зокрема: В. І. Андрейцев, М. Амосов, Є. Афанасьєв, В. І. Глазко З. С. Гладун, В. А. Глушков, В. Ю. Колмаков, Н. В. Кальченко, Л. О. Красавчікова, Н. С. Малєїн, М. Н. Малєїна, М. І. Матузов, М. Л. Нохріна, З. В. Ромовська, В. Селіванов, А. В. Соловійов, Р. Стефанчук, В. М. Танаєв, В. Ф. Чешко, Я. Н. Шевченко, та багато інших. Проте з метою ефективного вивчення цієї проблематики слід дослідити природу проблем споживання людини розвиненого індустріального суспільства потрібно використовувати комплексний підхід по використанню не лише правових дисциплін, а й філософії, соціології, економіки, політики, культури. Зазначену проблему частково досліджували французькі вчені: Ж. Бодрійяр, А. Турен, А. Лефевр.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування введення в правовий обіг поняття «споживання» як форми цивільного примусу в період глобалізації навколишнього правового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїх попередніх публікаціях автором зроблено спробу постановки проблеми щоденного цивільного ризику фізичної особи. Щоденним цивільним ризиком фізичної особи доцільно визнати дії та події, які виникають в процесі життєдіяльності фізичної особи, що пов'язані з ризиком для її життя та здоров'я, коли результатом їх впливу на поведінку (волевиявлення) громадянина є створення підвищеної ймовірності випадкового заподіяння смерті людині.

Встановлення переліку дій та подій, які виникають в процесі життєдіяльності фізичної особи, що пов'язані з ризиком для її життя та здоров'я, розпочнемо з розгляду нетрадиційної, проте актуальної проблеми споживання як форми цивільного примусу в період глобалізації навколишнього правового середовища.

З метою задоволення вимог транснаціональних інвесторів, уряди країн світу все активніше відмовляються задовольняти потреби своїх виборців. Деякі з цих потреб були базовими та нагальними – в ліках, житлі, землі, воді; інші – не настільки відчутні – в некомерційному культурному просторі для спілкування (Інтернет, вулиця). Підґрунтям цього є зрада по відношенню до фундаментальної передумови створення демократичних форм правління – їх чуйність до потреб людей, яке здійснюється за участі громадян.

Найбільш типовим засобом реалізації сучасного відчуження є реанімовані бар'єри, що відрізають людей від ресурсів, які раніше були суспільними (від землі та води), обмеження свободи долання кордонів, демонстрація плюралізму думок і навіть – ті, які заважають політикам слідувати курсу, який мав би сенс для їх виборців. Перешкоди, що запобігають порушенням суспільного інтересу, зникають швидко. Однак ті з них, що обмежують наші свободи, суттєво зростають.

Економічний процес під умовною назвою «глобалізація» сьогодні торкається кожного аспекту життя, переворюючи будь-який вид діяльності та кожний природний ресурс у відміряний товар, що належить комусь.

Ринкова повага до приватного добробуту, проте, ігнорує інтереси працівників державних та приватних структур, яким регулярно (або із затримками) не виплачується заробітна плата, не видаються вклади з депозитних рахунків банків, чи американських службовців компанії «Enron», що виявились відрізнаними від своїх приватизованих пенсійних фондів та не мали можливості продавати свої акції в той час, коли керівники фірми гарячково переводили в готівку власні цінні папери [2, с. 2].

Проте окремі, цілком необхідні обмеження, зазнають суттєвого обмеження: гонитва приватизації зіштовхнулася з бар'єрами між приватним та публічним простором, який забороняв, наприклад, рекламі, проникати до шкільних установ, інтересам прибутку торкатись охорони здоров'я, а новим торговельним організаціям – бути виключно інструментом просування для інших підприємств того самого власника. Всі зазначені перешкоди та обмеження практично зусунені. На конкретній ділянці публічного простору, що охоронявся, було здійснено злам – лише з метою його наступної охорони, але вже для нового способу його охорони, на цей раз в інтересах ринкових відносин.

Як зазначає дослідник трудових відносин Д. Грінфілд, сучасна стадія капіталізму характеризується не просто торгівлею в традиційному розумінні міжнародного продажу ще більшої кількості різних продуктів. Вона характеризується ще й невгамовною потребою зростання ринку шляхом віднесення до «продуктів» цілих секторів, які раніше вважались частиною «спільної власності» та не підлягали продажу [2, с. 3]. Поглинання публічного приватним стосується не лише охорони здоров'я та освіти, але й ідей, генів, насіння, які зараз купують, патентують та охороняють, та навіть традиційної медицини, рослин, води, ствольових клітин ембріонів людини.

Зараз, коли авторські права складають найважливішу статтю експорту США (більше, ніж промислові товари та зброя), міжнародне торговельне законодавство слід розуміти не лише у контексті усунення певних бар'єрів, але як процес, що систематично зводить нові обмежувальні бар'єри, – навколо знань, технологій та приватизованих ресурсів. Саме ці права інтелектуальної власності, що стосуються торгівлі, не дозволяють фермерам заново сіяти власні, не запатентовані компанією «Monsanto» насіння, і роблять

незаконним для слаборозвинутих країн виробництво власних, більш дешевих ліків – без фірмових назв (generic) для свого населення, яке їх конче потребує.

Нарешті, цілий континент на зразок Африки, може опинитись у «вигнанні», бути усунути з географії та новин, а відкриватись лише під час військових дій, коли на його громадян дивляться як на потенційних терористів або антиамериканських фанатиків.

Насправді, лише незначна частина людей вдається до насильства. Більшість просто переселяється з села до міста, з однієї країни до іншої. Охоронні фірми заробляють більше всього в містах, де розрив між заможними та незаможними найбільший – Йоханесбург, Сан-Паулу, Нью-Делі. У хронічно проблемній Південній Африці щорічні витрати на приватну охорону сягають 1,6 мільярда доларів, що більш, ніж втрічі, перевищує річні урядові витрати на доступне житло. Створюється враження, що огорожені території, які захищають багатих від злидарів, – це мікрокосми того, що швидко стає глобальною охоронною державою [2, с. 5].

Наростаючі темпи глобалізації зумовлюють наростання руйнівних та небезпечних процесів, що торкаються найважливіших прав та свобод людини. Серед них своєрідними «новелами» є прискорене старіння продуктів та машин, руйнування старих структур, що задовольняють деякі потреби, збільшення удаваних новацій, що не мають відчутних переваг для типу життя.

Зокрема, зустрічаються оригінальні пропозиції створення «міністерства чистого повітря», захисту населення від впливу преси, яка поширює нездорові сенсації, введення «покарання за посягання на розум», хоча дійсно зазначені форми заподіяння шкоди людині зростають врівень з достатком.

Більш небезпечним є те, що ціною за прискорений прогрес виробництва багатств стає висока плінність робочої сили а, отже, нестабільність зайнятості [1, с. 21]. Нове навчання, перепідготовка працівників має наслідком великі соціальні витрати, та, особливо, загальну постійну невпевненість. Все важчим для всіх стає психологічний та соціальний тиск буденного плину часу, статусу, конкуренції на всіх рівнях (дохід, престиж, культура тощо). Все більше часу потрібно для відпочинку, отримання нової спеціальності, для відновлення своїх сил та компенсації психологічного та нервового виснаження, спричиненого численними видами шкоди: пересуванням з дому до роботи та назад, перенаселеністю, постійними проявами агресії та стресами. У кінцевому рахунку головною ціною за суспільство споживання є почуття тотальної невпевненості, що ним породжується.

Наведені негативні тенденції призводять до самознищення системи, оскільки в ситуації прискореного зростання, яка неминує породжує інфляційні труднощі, значна частина населення нездатна підтримувати необхідний ритм. Вони виявляються всіма забутими та непотрібними. Представники тієї частини суспільства, які пристосовуються до потрібного ритму та досягають пропонованого в якості моделі способу життя, роблять це ціною зусиль, які їх виснажують. Тому суспільство вимушене пом'якшувати соціальні наслідки зростання, перерозподіляючи частину зростаючого внутрішнього валового продукту на користь соціальних вкладень (виховання, наука, здоров'я), передбачених перш за все для потреб зростання.

Отже, динаміка зростання та добробуту має циклічний характер, що виснажує систему у самовідтворенні. Цей процес визначають терміном «поріг пробуксовки», коли надлишок продуктивності спрямовується на підтримання умов виживання системи. Трактування благоустрою, як вагомого традиційного критерію оцінки стану реалізації умов життя людини, втратило риси спонтанності свого розвитку. Егалітарна ідеологія

добробуту трактує ціннісне розуміння поняття «щастя соціо» історично (через втілення міфу рівності). Політична та соціологічна дійсність з «міфу рівності» перемістилась до «щастя», яке повинно піддаватись вимірюванню добробутом, що визначається через речі та знаки (за Токвілем – «комфорт») [1, с. 29].

Отже, наявна тенденція демократичного суспільства до зростання добробуту відбувається через формування ідеалу споживання, де щастя є перш за все вимогою рівності (або, відповідно, відмінності) і повинно визначатись «у відповідності» з видимими критеріями.

Сукупність наведених обставин та фактів об'єднують терміном «Революція добробуту», яка є спадкоємицею заповітів буржуазної революції (або будь-якої іншої), яка все зводить до принципу рівності людей, не вмючи (або не бажаючи) по суті реалізувати його. Демократичний принцип застосовується тоді не на рівні реальної рівності, рівності здібностей, відповідальності, соціальних можливостей, щастя (у найширшому сенсі слова), а на рівні рівності перед предметом та іншими очевидними знаками соціального успіху і щастя [1, с. 27]. Це – демократія рівня життя, демократія телевізора, автомобіля та стереосистеми, демократія зовні конкретна, але також повністю формальна, яка відповідає (по той бік соціальних суперечностей і нерівностей) формальній демократії, закріпленій в Конституції. Обидві вони, виправдовуючи одна одну, з'єднуються в глобальну демократичну ідеологію, яка приховує відсутність демократії і невловимість рівності.

Фактично немає і ніколи не було ні «суспільства достатку», ні «суспільства злиднів», тому що всяке суспільство, яким би воно не було і якою б не була величина вироблених благ або наявного багатства, ґрунтується одночасно на структурному надлишку і на «структурних злиднях» [1, с. 30]. Знання, культура, структури, які беруть на себе відповідальність за рішення, влада – всі ці критерії, хоча ще багато в чому пов'язані з багатством і рівнем доходу, далеко відсунули останніх, а з ними – і зовнішні прояви статусу в системі суспільних цінностей, в ієрархії критеріїв «сили».

Якщо розглядати об'єктивно проблему індустріальної системи в цілому, то всі можливі позиції резюмують в двох основних точках зору:

1) ідеалістично-магічна (Гелбрейт та інші) – визнає в зовнішніх проявах системи всі негативні феномени: дисфункції, шкоду різного роду, бідність, розглядаючи їх як дійсно гідні жалю, але другорядні, залишкові, що піддаються в кінцевому рахунку виправленню.

2) система живе структурним дисбалансом і убогістю: система підтримується, тільки виробляючи багатство і бідність, виробляючи стільки ж незадоволення, скільки і задоволення, стільки ж шкоди, скільки і прогресу. Її єдина логіка полягає в самозбереженні, і в цьому сенсі її стратегія полягає в утриманні людського суспільства в нестійкому положенні, в постійному дефіциті. Відомо, що система традиційно і потужно допомагає собі війною, щоб вижити й відновитися. Сьогодні механізми і функції війни інтегровані в економічну систему та механізми повсякденного життя [1, с. 32].

Якщо бідність, інші негативні явища знищені, то це тому, що вони породжуються зовсім в іншому місці, а не в бідних кварталах. Вони зароджуються в соціоекономічній структурі. Якби система могла врівноважитись або вижити на інших засадах, ніж безробіття, слаборозвиненість і військові витрати, вона б це зробила.

Не тільки достаток, але і брак включені в соціальну логіку. У даний час помітно, що соціальна ієрархія набуває більш тонких критеріїв: тип праці та відповідальності, рівень виховання і культури (може бути, рід «рідкісного блага» становить спосіб

споживання звичайних благ), участь у прийнятті рішень. Знання і влада стали або стають найбільшими рідкісними благами в наших суспільствах достатку.

Але ці абстрактні критерії не заважають сьогодні побачити зростаюче розходження в інших конкретних речах. Різниця в житлі не є новою, але, будучи все більш і більш пов'язаною зі складною бідністю і хронічною спекуляцією, вона має тенденцію стати вирішальною як в сенсі географічного розшарування (центри міст і периферія, зони комфортабельні, гетто розкоші і спальні передмістя тощо), так і в плані населеного простору (інтер'єр і екстер'єр житла), наявності вторинної резиденції тощо. Речі сьогодні менш важливі, ніж простір і соціальне маркування простору. Житло виконує, таким чином, функцію, зворотну тій, яку виконують інші об'єкти споживання. Одні мають завдання зрівнювання, інші – завдання диференціації в плані відносин до простору і локалізації.

Природа, простір, чисте повітря, тиша – саме прагнення до цих рідкісних благ і їх висока вартість прослідковується в різних показниках видатків між двома крайніми громадськими категоріями. Різниця між робітниками і вищими керівниками складає лише від 100 до 135 для предметів першої необхідності, але від 100 до 245 в тому, що стосується обладнання житла, від 100 до 305 – для транспорту, від 100 до 390 – для дозвілля. Це не кількісна шкала зрівняльного споживання, а соціальний поділ, пов'язаний з якістю бажаних благ [1, с. 35].

Можна говорити про право на здоров'я, на простір, про право на красу, на відпустку, про право на знання, на культуру. І в міру того, як виступають ці нові права, народжуються одночасно міністерства: охорони здоров'я, відпочинку? Все те, що начебто виражає загальний, індивідуальний і колективний, прогрес, що могло б санкціонувати право на соціальний інститут, має подвійний сенс, так що можна в деякому роді зрозуміти його навпаки: існує право на простір (тільки починаючи з моменту, коли немає більше простору для всіх і коли простір і тиша стають привілеєм деяких на шкоду іншим). Тому «право на власність» виникло тільки тоді, коли праця в рамках поділу праці стала товаром, що обмінюється, тобто не належить, власне, індивідам. Можна запитати себе, чи не означає таким же чином «право на відпочинок» переходу вільного часу, як колись праці, до функції технічного і соціального поділу і фактично – до знищення дозвілля. Поява цих нових соціальних прав в ролі демократичної афіші суспільства споживання, свідчить фактично про перехід важливих елементів до рангу відзнак і класових (або кастових) привілеїв. «Право на чисте повітря» означає втрату чистого повітря як природного блага, його перехід до статусу товару і його нерівний соціальний перерозподіл. Чи не варто було б брати за об'єктивний суспільний прогрес (шляхом закріплення в нормах права) те, що є прогресом капіталістичної системи, тобто поступову трансформацію всіх конкретних і природних цінностей в продуктивні форми, а саме – в джерела: 1) економічного прибутку; 2) соціальні привілеї. Споживання – такий самий класовий інститут, як і школа. Існує не тільки нерівність перед предметами в економічному сенсі (покупка, вибір, подібна практика регулюється купівельною спроможністю, як рівень освіти залежить від класового походження тощо). Не всі мають однакові речі, як і не всі мають однакові можливості вчитися. Соціальна інерція, на противагу природній, веде до стану розриву та привілеїв. Зростання – не демократія. Достаток лише виконує функцію розрізнення.

Споживання не є маргінальною категорією невизначеності, де індивід, що зазнає примусу соціальними правилами в інших місцях, нарешті знайшов у приватній царині, відкритій саме для нього, сферу свободи та особистої ініціативи. Споживання являє собою

активну і колективну поведінку. Воно є примусом, мораллю, інститутом. Воно включає в себе систему цінностей загалом разом із належною їй функцією інтеграції групи та соціального контролю. Місцем споживання є повсякденне життя.

Суспільство споживання – це також суспільство навчання споживанню, соціальної дресури у споживанні, тобто новий та специфічний спосіб соціалізації, що з'явився в міру формування нових виробничих сил та монополістичною перебудовою економічної системи з високою продуктивністю. Кредит відіграє в цій ситуації визначальну роль, навіть якщо він лише частково впливає на бюджети витрат. Адже під виглядом фінансової підтримки, яка створює легкий доступ до добробуту, кредит фактично виявляється систематичною соціоекономічною дресурою посиленої ощадливості та економічного розрахунку покоління споживачів (тобто в «базовій» капіталістичній поведінці), які досі уникали керівництва у своєму існуванні від планування попиту та були недосяжними для експлуатації, як споживча сила [1, с. 35].

Кредит – це дисциплінарний процес вимагання заощаджень та регулювання попиту, так само, як наймана праця була раціоналізованим процесом вимагання найманої робочої сили та зростання продуктивності.

Той самий процес раціоналізації виробничих сил, що розгортався в XIX ст. у виробничій галузі, у XX ст. отримує своє завершення в галузі споживання. Промислова система, соціалізувавши населення, як виробничу силу, прямує далі в напрямку їх завершення та соціалізації (з метою контролю), як сили споживання. Потреби громадян та їх задоволення на сьогодні слід визнати продуктивними силами, які зазнають примусу та раціоналізації, як і інші продуктивні категорії (праця, відпочинок, приватне життя).

Д. Ейзенхауер ще у 1958 р. наголошував, що гроші ніколи не будуть правильно використовуватись з погляду держави, якщо вони не витрачаються платниками податків, як, у свою чергу, вільні від тягара податків [1, с. 38]. Тобто все відбувається так, наче споживання, не виступаючи в ролі прямого оподаткування, може ефективно змінити податок в якості соціальної виплати.

Висновки: Зміст традиційних правових норм, що становлять основу сучасного законодавства в частині правового статусу людини і громадянина, на сьогоднішній день все сильніше вступає у протиріччя з парадигмою змісту впливу сучасної держави періоду тотальної глобалізації на розвиток суспільства.

Ідеї технології споживання набувають характеру мегастратегії розвитку людства та переростають з площини психологічно-економічних відносин у державно-правові, зумовлюючи внутрішню та зовнішню політику сучасних держав цивілізацій західного зразка. Зміст парадигми споживання дозволяє робити висновок про структурне оформлення категорії споживання, як форми громадянського примусу. Наповнення та особливості функціонування категорії споживання, як форми громадянського примусу, свідчать про функціонування негативних тенденцій комплексного характеру для розвитку людини.

Наведене дає можливість окреслити наявність нетрадиційної проблеми споживання, як форми цивільного примусу в період глобалізації навколишнього правового середовища та віднести її до дій, які виникають в процесі життєдіяльності фізичної особи, що пов'язані з ризиком для її життя та здоров'я.

Тому проблема споживання, як форми цивільного примусу в період глобалізації навколишнього правового середовища, заслуговує нормативно-правового врегулювання в напрямку мінімізації її впливу на процеси життєдіяльності фізичної особи, що пов'язані з ризиком для життя та здоров'я.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр // Республика. – 2006. – 153 с.
2. Заборы и окна: Хроники антиглобализационного движения. Наоми Кляйн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: knigosite.org/library/books/53958.
3. Соловйов А. В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Соловйов. – Л., 2004. – 16 с.

Грицкевич С. Г. Проблемы потребления как формы гражданского принуждения

В статье исследуется юридическое содержание проблемы потребления как формы гражданского принуждения. Устанавливается перечень действий и событий, возникающих в процессе жизнедеятельности физического лица, связанных с риском для его жизни и здоровья.

Ключевые слова: глобализации окружающей правовой среды, проблема потребления как формы гражданского принуждения.

Gritskevich S. G. Problems consumption As forms of civil coercion

This article examines the legal content of the problem of consumption as a form of civil enforcement. A list of activities and events that occur during the life of an individual associated with the risk of his life and health.

Key words: Globalization *okruzhayuschey* pravovoy environment, the problem of consumption as forms of civil coercion.

